

3. Jumanazarov I.I. Chet tili darslarida pedagogik texnologiyalarni tashkil etish – dolzarb muammo. // “Boshlang‘ich ta’lim sifati va samaradorligini oshirish: muammolar, yechimlar” mavzusidagi Respublika amaliy konferensiyasi. – T.: 2014.
 4. Xudoyqulov X.J., Kenjaboyev A. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta’lim samaradorligining asosidir. – T.: “Navro‘z”, 2013.
 5. Kenjaboyev A. Pedagogik mahorat asoslari. – T.: “Navro‘z”, 2012.
- REZYUME.** Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshlang‘ich sinflarida ingliz tili fanini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati hamda ularning qo‘llanishi bo‘yicha fikr va tavsiyalar berilgan.
- РЕЗЮМЕ.** В статье приводятся мнения и рекомендации о важности использования педагогических технологий при обучении английскому языку в начальных школах общеобразовательной средней школы.
- SUMMARY.** The article provides opinions and recommendations on the importance of using pedagogical technologies in teaching English in primary schools of secondary schools.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ЎҚУВ-БИЛУВ МОТИВАЦИЯСИНИ МУСТАҚИЛ ИШЛАР ВОСИТАСИДА ШАКЛЛАНТИРИШ – МЕТОДИК МУАММО СИФАТИДА

А.Турумбетова – ўқитувчи

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: бошланғич синф, методика, мотивация, мустақил ишлар, ўқиш дарслари.

Ключевые слова: начальный класс, методика, мотивация, самостоятельная работа, изучение уроков.

Key words: primary class, methodology, motivation, independent work, lesson study.

Ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини шакллантириш бошланғич таълимнинг асосий муаммоларидан бири сифатида баҳоланади. Унинг долзарблиги ўқиш дарслари мазмунини янгилаш, билимларни мустақил ўзлаштириш усуллари эгаллаш ва ўқувчиларда фаол ҳаётий позицияни ривожлантириш бўйича вазифаларни белгилаш билан чамбарчас боғлиқ. Зеро, “Ўқиш дарслари ўз моҳияти, мақсад ва вазифаларига кўра бошланғич таълим тизимида алоҳида ўрин тутди. Барча предмет дарсларини ўқиш фаолиятисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Чунки матнни тушуниб, бир маромда, тўғри ва ифодали ўқишни ўргатиш ўқиш орқали ДТС бўйича ўзлаштиришлари кўзда тутилган билимларни ҳамда ўқув-билув кўникма ва малакаларни эгаллашларига йўл очилади [1].

Дарҳақиқат, айнан ўқиш дарсларига инсоннинг ўзлигини, олам сир-синаотларини англаш, тушуниш ва идрок этишга бўлган интилишларига туртки беради. Бошланғич синф ўқувчиларининг ўқув-билув мотивациясини шакллантиришда ўқиш фани ўқув дастурларида режалаштирилган материалларнинг синфдан синфга ўтган сари мавзу ва мазмуни жиҳатидан кенгайиб бориши муҳим ўрин тутди. Ҳар бир мавзу учун танланган матнларнинг жанрий ранг-баранглиги, поэтик мукамаллиги, ўқувчиларнинг билим даражаси ва ёш хусусиятларига мос келиши ҳам бу борада эътиборга молик.

Методист олима Қ.Хусанбоевнинг келтиришича, “Бошланғич синфда болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш ўрта ва юқори синфлардагига нисбатан фаркли кечади (2). Фикримизча, бола ҳали ўзи кўрмаган нарс ва ҳодисаларга дуч келганида, табиийки, унга қизиқиш қолади. Шу асосда билиш сари қадам қўяди.

Мутафаккир Абу Наср Форобийнинг таъкидлашича, “Нарсаларни идрок этиш, билиш учун зарурат туғилмай туриб билим хайрли бўлмайди. Яна билим сифатининг даражаси, зарурий даражасидан ошиб кетмаслиги керак [3]. Дарҳақиқат, билимларни англаш, аввало, эҳтиёждан бошланади. Унинг даражаси инсоннинг муайян мақсади йўлидаги хатти-ҳаракатларига чамбарчас боғлиқ ва у тегишли натижани беради.

Маълумки, бошланғич таълим соҳасидаги долзарб муаммолар аксарият ўқувчиларда билим олиш мотивларининг йўқлиги билан тавсифланади. Шу боис уларда ўзлаштириш даражасидаги асосий кўрсаткичлар пасайишига олиб келади. Турли даражада ўзлаштирувчи ўқувчилар учун ўқув фаолияти ҳар хил маънога эга. Муайян ҳолатда бошланғич синф ўқувчиси учун ўқув-билув мотивацияси ва мустақил ишлар моҳиятини аниқлаш ўқитувчининг педагогик таъсир чораларини белгилашда ҳал қилувчи ўрин тутди. Агар ўқувчи муайян фаолиятни амалга оширишга

интилса, унда муваффақиятга интилиш мотивацияси юқори бўлади.

Психолог Э.Ғозиевнинг қайд этишича, “Билиш мотивлари шахснинг ғносеологик мақсад, яъни билиш мақсадини қарор топтириш билим кўникмаларни эгаллаш сари йўналтирилади [4]. Ҳақиқатан ҳам мотивация шахсни аниқ, мақсадга йўналтирилган ҳаракатга ундайдиган ички ва ташқи ҳаракатлантирувчи кучлар йиғиндисидир; ташкилий ёки шахсий мақсадларга эришиш учун ўзини ва бошқаларни ҳаракатга ундаш жараёнидир.

Тадқиқотчи Г.Бабашева мотивация тушунчасига таъриф беришда унинг “ўзида мақсад-муддаоларга эришишда туртки берувчи, мажбурловчи, шахс хусусиятлари юзага чиқишига омил сифатида муайян хатти-ҳаракатларнинг амалга оширилишига алоҳида аҳамият қаратади (5). Бизнингча, мазкур таърифдаги шахсни мажбурашдан кўра ўз хоҳиш-истагига кўра хатти-ҳаракатларни бажаришга ихтиёрий ёндашиши самаралироқдир.

Ўқиш дарсларида машғулот бошланишидан олдин ўқувчиларда ўқув фаолияти, хусусан, мустақил ишлар ҳақида маълум бир фикр пайдо бўлади. Кейинчалик эса улар сезиларли даражада ўзгариши мумкин. Ўқув-билув мотивлари ўқувчиларда ижтимоий муҳит ва оиласида қабул қилинган ахлоқий қадриятлар билан белгиланадиган мустақил ишларнинг объектив аҳамиятини англаши; мустақил ўрганишнинг ўзи учун аҳамиятини тушуниш, интилишлари даражаси, ўзини ўзи бошқариши ва баҳолаши ҳамда ўзаро муносабатлар орқали намоён бўлади. Буларнинг барчаси ўқиш дарсларида бўлганлиги сабабли таълим мазмуни ўқув фаолиятининг ривожланиши билан сифат жиҳатидан ўзгариши мумкин. Тадқиқотларимиз шуни кўрсатадики, ўқувчилар мустақил ишлар маъносини тушунганларида, ўқув фаолиятидаги муваффақиятлар сифат жиҳатидан ортади, билим захираси ва самарадорлиги, ўзлаштириш даражаси ўсади, ўқув материални ўзлаштириш осонлашади, диққати фаоллашади, фаолияти яхшиланади. Демак, мустақил ўрганишнинг маъноси ва аҳамияти ўқувчи шахсининг асосий мотивацион компонентиدير.

Ўқув-билув мотивациясини таҳлилда мотивлар гуруҳларини тавсифлаш бўйича ёндашувларга таяниш керак. Жумладан, биринчи тасниф варианты мотивларнинг когнитив ва ижтимоий гуруҳини кўриб чиқишни ўз ичига олади. Когнитив мотивлар ўқув фаолияти мазмуни ва уни амалга ошириш жараёни билан боғлиқ. Улар ўқувчиларнинг янги билимлар ва мустақил ишларни амалга ошириш кўникмаларини эгаллашга йўналтирилганлигини кўрсатади. Когнитив мотивлар мустақил ишларга нисбатан қизиқишнинг чуқурлиги, яъни янги фактлар, ҳодисалар, уларнинг

муҳим хусусиятлари, биринчи дедуктив хулосалар, қонуниятлар ва тенденциялар, назарий тамойиллар, асосий ғоялар билан белгиланади.

Ижтимоий мотивлар ўқувчининг атрофидагилар билан ижтимоий ўзаро таъсирининг ҳар хил турлари, жумладан, жамиятга фойдали бўлиш учун билим олиш, ўз бурчини бажаришга интилиш, ўрганиш зарурлигини тушуниш, масъулият ҳиссидан иборат. Бунда ижтимоий зарурият, бурч ва масъулиятни англаш, касб танлашга пухта тайёргарлик кўришга интилиш мотивлари катта аҳамиятга эга.

Ўқув-билув мотивацияси иккинчи вариантига мотивлар ва таълим фаолияти ўртасидаги муносабатни тавсифлайдиган тури мансуб. Муайян фаолиятни рағбатлантирувчи мотивлар (ўрганиш жараёни) унга бевосита боғлиқ бўлмаса, улар бу фаолиятга нисбатан ташқи дейилади. Агар бевосита таълим фаолияти билан боғлиқ бўлса, улар ички мотивлар дейилади.

Ўрганиш мотиви ички (мураккаб когнитив ишларни бажаришда) ёки ташқи (катталарга ёрдам беришда) бўлиши мумкин. Ички мотивлар фаолият жараёни ва натижасига қизиқиш, ўз-ўзини ривожлантиришга одатланиш, ҳар қандай сифат ёки қобилиятни ривожлантириш қабилардан иборат.

Ташқи мотивлар бурч, мажбурият, қариндошлар, ўқитувчилар ва бошқаларнинг босими туфайли тенгдошлар орасида маълум бир мавқега эришиш учун амалга оширилганда пайдо бўлади.

Ўқув-билув мотивларини таснифлашнинг учинчи версияси мотивацияда муваффақиятга эришиш ва муваффақиятсизликка йўл қўймаслик тенденцияси мавжудлигига асосланади. Муваффақиятга эришишда туртки ўқувчилар, одатда, ўз олдиларига ижобий мақсадлар қўйиши, уни амалга оширишда фаол иштирок этиши ва ушбу мақсадга эришиш учун воситаларни танлашида намоён бўлади.

Фаолият (ўрганиш) ижобий ҳис-туйғуларни уйғотади, ички ресурсларни сафарбар қилади ва диққатни жамлайди. Муваффақиятга интилаётган ўқувчилар, одатда, ўзларининг билим, кўникма ва қобилиятларига мос келадиган касбларни танлайдилар. Муваффақиятсизликдан қочишга интилган ўқувчилар бошқача йўл тутишади. Мақсад муваффақиятга эришиш эмас, балки муваффақиятсизликдан қочишдир. Уларнинг фикрлари ва ҳаракатлари бунга бўйсунди. Шунингдек, ўқувчи ўзига ишончсиз бўлиб, танқиддан қўрқади. У фақат иш билан боғлиқ салбий ҳис-туйғуларга эга бўлиб, таълим фаолиятидан завқланмайди. Муваффақиятсизликнинг олдини олиш

мотиви ўзига ишончсизлик, ўзига паст баҳо бериш ва муваффақиятга эришиш имкониятига ишонмаслик билан боғлиқ.

Мотивлар одатда ўқув фаолиятини бир бутун сифатида, мақсадлар эса индивидуал ўқув фаолиятини характерлайди. Мотив ҳаракатга муносабатни яратади, мақсадни излаш ва тушуниш эса унинг бажарилишини таъминлайди. Бундан ташқари, ўқув фаолиятида мақсад ўрнини эгаллаган ўқув мазмуни ўқувчи томонидан амалга оширилади ва эсда қолади. Мақсадларни белгилаш қобилияти ўқувчи мотивацион компонентининг етуқлиги кўрсаткичидир. Мақсадларни қўйиш қобилияти, ўз навбатида, ўқувчи мотивацион компонентининг ихтиёрий таркибий қисмларидан бири саналади.

Узоқ муддатли мақсадлар белгилаш ва ҳаракатларини уларга бўйсундириш ўқувчида муайян ахлокий барқарорликни таъминлайди. Ўқувчида узоқ муддатли мақсадлар қўйишни ўргатиш бир қанча афзалликлар яратади. Агар мотив шахсий маънога эга бўлса, бу самарали бўлади, яъни мотив хатти-ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Бу ўқувчининг фаоллиги ташаббускорлиги, етуқлиги ва ўқув фаолиятининг барча таркибий қисмларининг ривожланишида намоён бўлади.

Қизиқиш вазиятга боғлиқ бўлиши мумкин, ҳиссий жиҳатдан жозибали ўқув вазиятларида индивидуал “портлаш”лар билан чегараланади. Бундай қизиқиш ўқувчи бу ҳолатдан чиқиб кетганида сусаяди. Натижада қизиқиш ташқаридан доимий рағбатлантиришни талаб қилади ва уларсиз йўқолади. Агар қизиқиш маълум бир мавзу ва вазифалар доираси билан боғлиқ бўлса, нисбатан барқарор бўлади. Барқарор қизиқиш ўқувчининг ноқулай ташқи шароит ва тўсиқларга қарамасдан ўз хоҳиши билан ўрганишида намоён бўлади. Чидамлилиқ ўқувчининг ўрганишдан бошқа иложи йўқлигида ҳам намоён бўлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, бошланғич синфлар “Ўқиш” дарсларида ўқувчилар ўқув-билув мотивациясини шакллантириш орқали бадиий-эстетик тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилади. Ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясининг намоён бўлиши бу ривожланиб боровчи ва ўзгарувчан жараёндир. Унинг ижодий фаоллик даражасига кўтарилиши ўқувчиларнинг мураккаб фикрлашини ривожлантириш имконини берадиган матнлар, уларни танлаш ва савол-топшириқларни халқаро баҳолаш дастурлари талаблари асосида тузишдан иборатдир.

Адабиётлар

1. Matchonov S., G'ulomova X., Suyunov M., Boqiyeva H. Boshlang'ich sinf o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. – Toshkent: “Yangi yo'l polygraph service”, 2008. 3-b.
2. Хусанбоева Қ. Таҳлил – адабиётни англаш йўли. – Тошкент: “Muharrir”, 2013. 17-б.
3. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. 57-б.
4. G'oziyev E.G'. Psixologiya. – Toshkent: “O'qituvchi” NMIU, 2008. 105-b.
5. Бабашева Г.Б. Бошланғич синф ўқувчиларида ўқув-билув мотивациясини ривожлантиришнинг дидактик тизими. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Нукус: 2021. 18-19-б.

РЕЗЮМЕ. Мақолада ўқув мотивация ва кичик мактаб ёши ўқувчиларининг таълимга мотивацияси ҳақида сўз боради. Ўқув системасининг бошланғич босқичи кичик мактаб ёши даврида эгалланиши изоҳланган.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается учебная мотивация и мотивация младших школьников в обучении. Объясняется, что начальный этап системы образования усваивается в раннем школьном возрасте.

SUMMARY. The article discusses academic motivation and the motivation of primary school students in education. It is explained that the initial stage of the educational system is acquired at an early school age.